

Original Research

Recognition of the Right to Terminate the Marriage of Child, After puberty, in the Light of the Lobbial Allocation

Fatemeh Monazzami¹ Mahdi Movahedi Moheb^{2*}

¹: Assistant professor, Department of Islamic Law, Faculty of Theology, Alzahra University, Tehran, Iran.

²: Associate Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, University of Semnan, Semnan, Iran. (corresponding author) movahedi@semnan.ac.ir

Introduction

Rulings related to marriage have always been of special importance, marriage in childhood is more important because it is related to the issue of marriage on the one hand and the issue of children on the other hand. In this research, assuming the validity of the child's marriage contract, the main question will be whether or not it is possible for the child to terminate the marriage after puberty. After reaching puberty, is he free to reject or accept marriage? The present article, while expressing the viewpoints and examining the evidences of each one, with a new perspective, tries to find an appropriate answer to this question by presenting an acceptable analysis, within the context and framework of the standard method of inference, and in this way, to the special influence of Lobbi in the aforementioned ruling. A point that can be considered the initiative of the upcoming article. Therefore, the present article, after explaining the term 'lobbi', will study the effect of 'lobbi' in the marriage of a child, regarding the choice of marriage, which will be comparable to his maturity. Although the study about the child's right to terminate after puberty is a precedent and it has been discussed in the works of jurists or as a response to several articles (Doost Mohammadi, 2017; Alinejadi, 2017), but what justifies the renewed discussion of it, It is the method that the owner of this pen used in analyzing and explaining the problem and answering it, which perhaps has never been done in this way, through the special capacities of the lips. In the following, after examining the existing views and the arguments of each, based on the special needs of the labi in the matter, a conclusion will be drawn.

Method

This article examines the existing documents on this issue with a descriptive-analytical method and library tools.

Discussion

Famous jurists, in this matter, believe in the necessity of marriage and do not consider it permissible for the daughter or son to dissolve the marriage (Tusi, 1390; Ansari, 1994, Mohaghegh Helli, 1991, Aameli, 1992). The proofs of this point of view are the absence of obstacles to the validity of the marriage (Horr-e-aameli, 988) and the necessity of faithfulness to the marriage according to the verse of the Qur'an, the famous incident of the jurists in the first view (Najafi, 1983), the accompaniment of the validity of the marriage (Shobeiri-Zanjani, 1998) and the traditions that for the child after Maturity has not been granted the right to terminate (Coleiny, 1986); have expressed However, we should pay attention to the evidence, the contract must be fulfilled by the parties, but the child was not involved in the contract here, the consensus of the famous is also rejected despite the statements that have a different point of view, and the lack of certain and doubtful unity here can be a hindrance. To be considered the flow of Istishaab. In another point of view, the right of termination is accepted only for the son (Ibn Idris, 1989; Ibn-e- Hamzeh, 1987; Morwarid, 1990). At the point of expressing the documentation of this saying, traditions have been raised in which it is stated that cucumber is right for the boy or both; But the jurists have considered such narrations to be indicative of the saying in detail and only the son's choice. (Koleini, 1986; Horr-e-ameli, 1988). As a result, it seems; A child who was married to another person by his guardian while he was still young is free to reject or accept the marriage contract after reaching puberty.

1- The meanings of the narrations about the possibility of cancellation are conflicting with the narrations indicating the impossibility of cancellation. Therefore, after accepting the principle of necessity as a general rule in the marriage contract, we refer to the oral provision indicating the abhorrence of the necessity of child marriage, and we consider such a marriage to be voidable by him after reaching puberty. Citing Lobbi's custom in this issue is not unprecedented.

2- According to the testimony of many researches that have been conducted in different societies, the non-acceptance of the right to annul marriage for a child, after puberty, has been the source of many deviations and anomalies, and today, this matter is acknowledged by scholars and few people doubt it; To the extent that it is considered as one of the Muslim things and this can be the basis of the ruling of a kind of reason, regarding the necessity of child marriage and the ugliness of not recognizing the right of termination for him after puberty; Although the decision itself can also be the basis of the ruling, depending on its inherent validity.

3- When terminating the marriage of a child, caution should be observed. Therefore, in addition to the obligation to respect the expediency

and jealousy of the child, at the stage of concluding marriage during the minor age, when he reaches puberty, because the possibility of irreparable damage in this case is rational, in addition to ruling that marriage is not necessary for after Maturity and the recognition of the right of termination, the necessity of implementing the divorce form will also be discussed for the sake of prudence; Although some contemporary jurists, while accepting the necessity of caution in this matter, believe that such a marriage in the current era is devoid of expediency and basically invalid. which may be the reason for the change of subject and social conditions.

Ethical considerations

Observance of research ethics: This article was formed by observing the principles of human research ethics.

Contribution of the authors: The first author is responsible for collecting the materials and writing the materials, and the second author, who is the author responsible for this article, has completed the ideation and final editing. **Conflict of interest:** This research does not directly or indirectly conflict with legal and real interests.

Funding: The current study was not funded by any organization or person.

Conflict of interest: The authors declare that they have no conflicting interests.

Acknowledgments: The authors thank all those who helped us for completing the research questionnaires.

Data Availability: The data supporting this study is mentioned.

References

- Aameli, ST,Z. (1999), *Masalak al-Afham to the revision of Sharia al-Islam*, Islamic Encyclopaedia Foundation, first edition, Qom.[text in Arabic].
- Alinejadi, M, Alinejadi, Z. (2017). Legal review of marriage annulment and minor divorce in Iran's civil law, *Qonun Yar Legal Researches*, 3, 215-228.[text in persian]
- Doost Mohammadi, M., Ghaffari, M. (2017). Small marriage and its rulings, *conference of new and creative ideas in management, accounting, legal and social studies*, Islamic Azad University, Zarghan branch, Allameh Khoei Institute of Higher Education, page 11-1.
- Helli, Mohaqeq - (1997). *Al-Mukhtasar al-Nafi fi fiqh al-Imamiya*, 6th edition, Qom: Al-Mahbatat al-Diniyeh Institute.[text in Arabic].
- Horre Aameli, M (1987). *Description of Shi'ite means to Islamic issues*, first edition, Qom: Al-Bayt Foundation (A.S.).[text in Arabic].
- Ibn Idris Helli, M.(1988). *Al-Saraer al-Hawi, Letahrir Al-Fatavi*, second edition, Qom: Al-Nashr-e-Islami Institute. [text in Arabic].
- Ibn-e-Hamzeh. (Tusi), M. (1987). *Al-Wasila to Nil al-Fazilah*, 1st edition, Qom: Ayatollah Murashi Najafi Library.. [text in Arabic].
- Koleini, Abu Jafar, Muhammad bin Yaqoob. (1986). *Al-Kafi (i-Islamiyya)*, 4th edition, Tehran:

- Dar al-Kutub al-Islamiyya. [text in Arabic].
- Morwarid, A. (1989). *Al-Inabiyy al-Fiqhiyyah*, first edition, Beirut: Dar al-Trath al-Dar al-Islamiyya. [text in Arabic].
- Najafi, M.H. (1983). *Jawaharlal Kalam in the Sharah of Islamic Laws*, researcher: Abbas Mohaghegh Quchani, 7th edition, Beirut: Dar Ihiya al-Trath al-Arabi. [text in Persian].
- Shobeiri Zanjani, S.M. (1998). *Book of marriage*, first edition, Qom: Rai Pardaz Institute. [text in Arabic].
- Tousi, M. (2011). *Al-Istebasar*, first edition, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [text in Persian].

شناسائی حق فسخ نکاح کودک، پس از بلوغ در پرتو مخصص لّبی

فاطمه منظمی^۱ مهدی موحدی محب^{۲*}

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۵
 تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۱۹

چکیده

در باب نکاح کودک توسط ولی، در خصوص حق فسخ کودک پس از بلوغ، روایات، متعارض بوده و به تبع روش‌های گوناگون در جمع آن‌ها، اقوال نیز مختلف است. به نظر می‌رسد، با عنایت به تعارض یادشده و تبیین دانستن گونه‌های مختلف جمع، و نیز لزوم احتیاط در مسائل مربوط به فروج، باید به مخصص لّبی موجود در مسئله پیش‌رو توجه کرد. نوشته پیش‌رو، به روش توصیفی تحلیلی، با واکاوی در اقوال و نقد و بررسی مستندات هر یک، حکم قطعی عقل به قبح مسلم لازم دانستن نکاح کودک و تحمیل همسر ناخواسته و نیز لزوم پرهیز از آسیب‌های روانی، عاطفی، اجتماعی و مانند آن را به منزله مخصص لّبی لزوم عقد دانسته و بر این اساس، برای کودک، پس از بلوغ، قول به حق فسخ را پذیرفته است. مبنای مخصص عقلی یادشده نیز پژوهش‌های عدیده‌ای است که در جوامع مختلف، مبنی بر این‌که اجبار به نکاح و تحمیل همسر ناخواسته، منشأ بسیاری از انحرافات و ناهنجاری‌ها بوده و امروزه، این مطلب، مورد تصدیق عقلای عالم است و کم‌تر کسی در آن تردید می‌کند؛ به‌حدّی که از مسلمات به-شمار می‌آید و همین می‌تواند مبنای حکم نوعی عقل، به عدم لزوم نکاح کودک و قبح عدم شناسائی حق فسخ برای او پس از بلوغ باشد؛ ضمن آن‌که در تحلیل رویه قضائی، با وجود لزوم تحصیل اجازه برای نکاح پیش از بلوغ از دادگاه، در بسیاری موارد، آسیب‌ها کماکان باقی است.

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

حق فسخ، حقوق اطفال، حقوق کودک، نکاح صغیره، فسخ نکاح.

ارجاع به مقاله:

منظمی، فاطمه، موحدی محب، مهدی. (۱۴۰۴). شناسائی حق فسخ نکاح کودک، پس از بلوغ، در پرتو مخصص لّبی. *مطالعات زن و خانواده*. ۱۳(۱)، ۱۲۷-۱۰۶. Doi. 10.22051/jwfs.2025.45709.3050

۱. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهراء (س)، تهران، ایران.
 ۲. دانشیار گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی دانشگاه سمنان، سمنان، ایران. (نویسنده مسئول)

۱. مقدمه

با فرض صحت عقد نکاح کودک، پرسش اصلی آن است که آیا کودک پس از بلوغ، حق فسخ نکاح را خواهد داشت یا خیر؟ به عبارت دیگر، آیا وی پس از بلوغ در رد یا قبول عقد، مخیر است؟ مشهور فقها در این مسئله قائل به لزوم عقد بوده و فسخ نکاح را از سوی دختر یا پسر جایز نمی‌دانند (طوسی، ۱۳۹۰؛ انصاری، ۱۴۱۵؛ محقق حلی، ۱۴۱۸؛ همان، ۱۴۰۸؛ عاملی، ۱۴۱۳). در مقابل، برخی از فقها این حق را تنها برای پسر پذیرفته‌اند (طوسی، ۱۴۰۷؛ ابن‌ادریس، ۱۴۱۰؛ ابن‌حمزه، ۱۴۰۸؛ مروارید، ۱۴۱۰). همچنین ممکن است این دیدگاه مطرح شود که کودک هنگام انعقاد نکاح، فاقد اراده‌ی مستقل در انتخاب همسر بوده و براساس قاعده «لاضرر»، باید برای هر دو طرف پس از بلوغ، حق فسخ در نظرگرفت (دوست‌محمدی، ۱۳۹۷).

نوشتار حاضر ضمن بیان دیدگاه‌ها و بررسی ادله‌ی هر یک، می‌کوشد تا با نگاهی نو، تحلیلی مقبول و مبتنی بر روش معهود استنباط ارائه دهد و از این رهگذر، به تأثیر «مخصص لیبی» در حکم یادشده بپردازد؛ نکته‌ای که می‌تواند وجه تمایز نوشتار پیش رو تلقی شود. بنابراین، این مقاله پس از تبیین اصطلاح مخصص لیبی، در پی بررسی تأثیر آن در نکاح کودک، به‌ویژه درباره‌ی خیارِ شدن عقد مقارن با بلوغ خواهد بود.

شایان ذکر است که نوشتار حاضر، بحث درباره‌ی اصل مشروعیت نکاح کودک توسط ولی را مفروض گرفته و آن را محل تردید نمی‌داند؛ هرچند امکان بررسی ادعای عدم رعایت مصلحت وجود دارد. با این حال، بحث اصلی آن است که آیا مطلوب بودن تزویج طفل از سوی ولی، به‌معنای استمرار الزام‌آور بودن این تصمیم پس از بلوغ کودک نیز هست؟ و آیا فرد تازه‌بالغ باید به تصمیمی که پیش‌تر ولی او به نیابت گرفته، حتی در فرض عدم رضایت ملتزم بماند؟

مقاله حاضر به‌طور خاص به مناقشه در همین ملازمه پرداخته و بر آن است که وجود مخصص لیبی، دال بر حق فسخ پس از بلوغ و خروج از ولایت، قابل اثبات است.

اگرچه مطالعه درباره‌ی حق فسخ کودک پس از بلوغ، مسبقاً به‌سابقه بوده و در خلال آثار فقیهان یا در مقام پاسخ به استفتاء و مقالاتی چند (دوست‌محمدی، ۱۳۹۷؛ علی‌نژادی، ۱۳۹۷) بدان پرداخته شده است، اما آنچه تجدید بحث از آن را توجیه می‌کند، روشی است که صاحب این قلم در تحلیل و تبیین مسئله و پاسخ بدان داشته‌است؛ که چه‌بسا به این شکل و از رهگذر ظرفیت‌های مخصص لیبی، سابقه نداشته‌است. در ادامه، پس از بررسی دیدگاه‌های موجود و ادله هر یک، براساس اقتضای مخصص لیبی در مسئله، نتیجه‌گیری خواهد شد.

۲. روش پژوهش

این نوشتار، به بررسی مستندات و اقوال موجود در این مسئله، با روش توصیفی - تحلیلی پرداخته - است.

۳. بررسی دیدگاه فقها در مسئله

۳-۱. دیدگاه نخست، لزوم نکاح، مطلقاً: مشهور فقیهان معتقدند که ولایت پدر و جد، در تزویج صغیر، ثابت است و پسر یا دختر، هیچ‌یک، پس از بلوغ و رشد، اختیاری در رد یا قبول عقد پیشین ندارند (طوسی، ۱۳۹۰؛ انصاری، ۱۴۱۵؛ حلی، ۱۴۱۰، ۱۴۱۸، ۱۴۰۸؛ عاملی، ۱۴۱۳) و قول به اختیار را ضعیف می‌دانند (طباطبایی یزدی، ۱۴۰۹) و معتقدند در این مورد، اختلافی نیز میان فقها وجود ندارد (نراقی، ۱۴۱۵).

۳-۱-۱. ادله دیدگاه نخست

الف. عدم مانع از صحت عقد: عقد، در حالی از سوی ولی صادر شده که او از نظر شرعی، امکان انعقاد چنین عقدی را داشته و قائم مقام صغیر بوده است (نجفی، ۱۳۶۲؛ حلی، ۱۴۰۸). بنابراین، عقد در شرایط صحت و بدون مانع برگزار و منعقد شده و به همین دلیل، اصل بر وفا به عقد و بر صحت آن بوده و داخل در عموم «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» و قول پیامبر (ص): «المؤمنون عند شروطهم» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹) بوده و از عموم این آیه و روایت خارج نشده است (نجفی، ۱۳۶۲). اگرچه برخی، در مقام نقد استدلال یادشده، معتقدند: این آیه بر وفا به عقد توسط عاقدین دلالت می‌کند و صغیرین در این مورد، منعقدکننده عقد نیستند؛ از این رو، استناد به این آیه برای اثبات لزوم عقد از ناحیه آنان، خالی از اشکال نیست (انصاری شیرازی، ۱۴۲۹). اما به نظر می‌رسد اولیای عقد، قائم مقام کودک بوده و گویا عقد از سوی خود صغیر منعقد شده است؛ بنابراین، نمی‌توان آن‌ها را از شمول آیه شریفه خارج دانست.

ب. عدم اختلاف: عدم اختلاف در حکم این مسئله (لزوم نکاح) به حدّی است که برخی آن را اجماعی دانسته‌اند (نجفی، ۱۳۶۲).

نقد و بررسی: باتوجه به وجود برخی روایات در این باب، اجماع یاد شده، از زمره اجماع مصطلح (کاشف از رأی معصوم) نبوده، مدرکی و فاقد اعتبار دانسته می‌شود. افزون بر این، دیدگاه‌های دیگر و ادله مخالف بسیاری در این مورد موجود است که اتفاق نظر ادعائی را نقض می‌کند و در ادامه، مطرح خواهد شد.

ج. استصحاب صحت عقد: از آن‌جا که عقد، در محل صحیح و توسط کسی که ولایت این کار را داشته، انجام شده است، صحت آن را استصحاب می‌کنیم (شیرازی زنجانی، ۱۴۱۹).

نقد و بررسی: به نظر می‌رسد صحت عقد، با قول به خیار شدن آن، قابل جمع بوده و این استدلال، قابل مناقشه است؛ مگر آن‌که مراد از استصحاب صحت عقد، استصحاب لزوم عقد باشد، که هنگام انعقاد، به آن یقین کرده‌ایم و با قول به خیار بودن، در تنافی قرار می‌گیرد؛ که البته در آن فرض نیز، اشکال عدم وحدت متیقن و مشکوک، می‌تواند مانع جریان استصحاب دانسته شود (یقین به لزوم نکاح صغیره در حال صغر؛ شک در لزوم نکاح او، پس از بلوغ).

۳-۱-۲. روایات:

۱. در صحیح محمد بن اسماعیل بن بزیع آمده است: «از حضرت رضا (ع) در مورد دختر نابالغی که به وسیله پدر تزویج می‌شود و پیش از بلوغ دختر، پدرش از دنیا می‌رود، پرسیدم: آیا بعد از بلوغ و

پیش از دخول، حق دارد ازدواج خود را لغو کند؟ امام (ع) فرمودند: تزویج پدرش برای او نافذ است» (طوسی، ۱۴۰۷؛ کلینی، ۱۴۰۷).

نقد و بررسی: دلالت این صحیح بر مدعی دیدگاه نخست روشن است و بر اساس آن، صغیره پس از بلوغ، حق فسخ نکاح پیشین را ندارد. اگر هم روایت، تنها ناظر به فرض فوت پدر دانسته شود، در پاسخ خواهیم گفت: حیات یا ممات پدر، در روایت، موضوعیت نداشته و مورد، مخصص نیست. به نظر می‌رسد پاسخ امام (ع) مطلق، ناظر به نفوذ بعدی تزویج پدر برای دختر است؛ چه هنگام بلوغ او، پدر زنده باشد یا نه. اساساً مخصص نبودن مورد، اثری جز این ندارد. در مواردی هم که الغای خصوصیت انجام می‌شود، دلیلی جز مساعدت عرف و ظهور کلام مطرح نیست: «و هذا مما لا غبار علیه فی عامه الموارد، و لیس هذا من موارد القیاس المبحوث عنه، بل تعدی التدریه من المدالیل العرفیه» (سبحانی، ۱۳۸۸).

۲. در روایتی از دعائم الإسلام، حضرت می‌فرمایند: «تزویج پسران و دختران نابالغ توسط پدرانشان صحیح و نافذ است و زمانی که بزرگ شدند، برای آن‌ها خیاری نیست» (مغربی، ۱۳۸).

۳. علی بن یقظین گوید: «از امام کاظم (ع) پرسیدم: اگر ولی، دختری را در حالی که سه سال دارد یا پسری را که سه سال دارد، تزویج نماید، چه سنی برای ازدواج آن‌ها معتبر است؟ اگر دختر بالغ شود و به این ازدواج رضایت نداشته باشد، چه حکمی دارد؟ فرمودند: اگر ولی و پدرش رضایت دارند، اشکالی ندارد» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹).

در این روایت، دو پرسش مطرح شده که امام (ع) با پاسخ به پرسش دو، ازدواج صغیره را نیز - که در پرسش نخست آمده - پاسخ داده‌اند. اما باید گفت: چون پرسش نخست در مورد دختر و پسر است، اما پرسش دو تنها در مورد دختر مطرح شده، این روایت نمی‌تواند دلیل دیدگاه نخست (قول به عدم خیار، مطلق) باشد؛ بلکه در قول به تفصیل (فرق میان پسر و دختر) می‌تواند مطرح شود.

۴. «از ابوالحسن الرضا (ع) پرسیدم اگر دختر نابالغ توسط پدر تزویج شود، بعد از بلوغ شرعی، حق دارد ازدواج را لغو کند؟ ابوالحسن (ع) فرمودند: نه.

پرسیدم: اگر دختر باکره به حد بلوغ برسد، در برابر تصمیمات پدر، حق امر و نهی دارد؟ ابوالحسن (ع) فرمودند: دختر باکره در مقابل پدر، اختیاری ندارد؛ مگر آن‌که شوهر کند و بعد از تنبیه شدن (در ازدواج بعدی)، هیچ‌کس در برابر تصمیمات او ولایت ندارد» (طوسی، ۱۴۰۷).

در این روایت نیز امام (ع)، تزویج صغیره را نافذ و آن را متوقف بر رضایت خود او ندانسته‌اند. مطابق ذیل روایت، صحت تزویج بالغه باکره توسط پدر نیز متوقف بر رضایت او نیست. بنابراین، به طریق اولی می‌توان عدم توقف عقلی تنبیه بر رضایتش را نیز از آن استفاده کرد.

بلکه تمام روایاتی که سابقاً نقل کردیم (که با بودن پدر، بر عدم ولایت دختر در ازدواج دلالت می‌کرد)، بالاتفاق یا همان‌گونه که در ذیل این روایت آمده، به طریق اولویت، شامل دختر نابالغ نیز می‌شود (شیرازی زنجانی، ۱۴۱۹).

نقد و بررسی: این روایت نیز دلالتی بر عدم خیار صغیر نداشته و تنها در مورد صغیره است. بنابراین، به نظر می‌رسد تنها دو روایت نخست می‌توانند دلیل این دیدگاه محسوب شوند؛ اگرچه برخی، این روایات را دلیل بر عدم خیار صغیر دانسته‌اند.

یکی از فقیهان معاصر در این باره می‌نویسد: «قبل از محقق، کسی را پیدا نکردیم که قائل به لزوم عقد درباره صبی شده باشد و شاید ایشان هم، با توجه به این که از یک سو بعضی از فقها برای اولیا نسبت به صغار، اثبات ولایت کرده و درباره صبیبه تصریح کرده‌اند که بعد از بلوغ نمی‌تواند عقد را به هم بزند، ولی درباره صبی سکوت کرده و تصریح نکرده‌اند که می‌تواند عقد را به هم بزند یا نه؛ و از سوی دیگر، اصل اولی اقتضا می‌کند که اگر عقد صحیحی واقع شد، لازم باشد و نتوان آن را به هم زد، این دو نکته را شاهد قرار داده و قول به لزوم را در مورد عقد صبی برداشت کرده باشند» (شبییری زنجانی، ۱۴۱۹).

یکی از صاحب‌نظران در این باره معتقد است «مورد سؤال، به دلیل آن که محلّ ابتلا بوده است، سؤال کرده‌اند و از صبی سؤال نکرده‌اند؛ چون محلّ ابتلا نبوده است. چون این قید در کلام سائل هست، مقید اطلاق‌های دیگر نیست، گرچه خودش اطلاق ندارد، مگر شاهدهی برای الغای خصوصیت باشد. فرق است بین قیدی که در کلام سائل هست و قیدی که در کلام امام (سلام‌الله‌علیه) است؛ اگر قید در کلام امام (سلام‌الله‌علیه) باشد، این نه تنها اطلاق ندارد، بلکه مقید اطلاق حدیث دیگر است (اگر آن حدیث اطلاق داشته باشد). در غیر این صورت، اگر قید در کلام سائل باشد و امام (سلام‌الله‌علیه) برابر همان سؤال محدود جواب داده باشد، این روایت اطلاق ندارد، نه این که مقید باشد. پس اگر روایتی مطلق وجود داشته باشد، این نمی‌تواند آن را تقیید کند. پرسش: چون در کلام سائل، مؤنث ذکر شده و در کلام امام (ع) هم آمده، آیا شامل پسر هم می‌شود؟ پاسخ: نه. این سؤال کرده، حضرت فرموده: عیبی ندارد. ما چه می‌دانیم؟! شاید اگر مطلق سؤال می‌کرد یا در خصوص پسر سؤال می‌کرد، حضرت هم همین‌گونه جواب می‌داد. این، عدم الاطلاق است، نه تقیید. لذا از این روایت نمی‌شود اطلاق را فهمید، مگر شواهد دیگری اقامه شود؛ ولی اگر یک روایت مطلق وجود داشت، این نمی‌تواند آن را تقیید کند» (جوادی آملی، ۱۳۹۴).

۲-۳. دیدگاه دو: قول به تفصیل

برابر این دیدگاه، اگر پدر، پسر صغیر خود را تزویج کند، در این صورت پسر پس از بلوغ، حق فسخ خواهد داشت اما در مورد صغیره معتقدند پس از بلوغ، وی اختیار فسخ نکاح را ندارد (طوسی، ۱۴۰۷؛ ابن‌دریس حلی، ۱۴۱۰؛ ابن‌حمزه، ۱۴۰۸؛ مروارید، ۱۴۱۰) و حتی گفته شده اگر صغیره از این ازدواج کراهت داشت نیز التفات نمی‌شود (ابن‌بزاح طرابلسی، ۱۴۰۶).

۱-۲-۳. **ادله دیدگاه دو:** در مقام بیان مستندات این قول، روایاتی مطرح شده که در آن‌ها به حقّ خیار برای پسر یا هردو، تصریح می‌کند؛ اما فقها این‌گونه روایات را دال بر قول به تفصیل و تنها خیار پسر، دانسته‌اند.

الف. «از امام باقر (ع) پرسیدم: اگر پسر و دختری پیش از بلوغ، توسط اولیای خود تزویج شوند، این ازدواج چه حکمی دارد؟

فرمودند ازدواج آن‌ها جایز است و به هنگام بلوغ، هر یک اختیار رد یا قبول ازدواج را دارند. اگر پسر و دختر، پیش از بلوغ بمیرند، نه مهریه‌ای در میان است و نه ارثی؛ مگر این که هر دو بالغ شده و رضایت داده باشند.

گفتم اگر یکی از آن دو، پیش از دیگری بالغ شود، چه صورت دارد؟
فرمودند اگر رضایت بدهد، احکام مهریه و میراث بر او جاری می‌شود.
گفتم اگر پسر، بالغ شود و ازدواج با دختر را بپذیرد، اما پیش از بلوغ دختر از دنیا برود، آیا دختر ارث می‌برد؟

فرمودند آری، مهریه و میراث او را جدا می‌گذارند تا دختر، پس از بلوغ، سوگند یاد کند که رضایت کامل به ازدواج، سبب پذیرش میراث شده است، نه بالعکس. پس از سوگند، حق میراث و نیمی از مهریه به او پرداخت می‌شود.

گفتم اگر دختر، پیش از بلوغ از دنیا برود، آیا پسر بالغ که به ازدواج با دختر رضایت داده، از او ارث می‌برد؟

فرمودند نه؛ زیرا دختر، زمانی که به سن بلوغ می‌رسید، اختیار داشت ازدواج را بپذیرد یا رد کند.
گفتم در صورتی که ازدواج دختر، توسط پدرش انجام گرفته باشد، چه حکمی دارد؟
فرمودند برای پدر، جایز است که دخترش را تزویج کند، و برای پسر نیز جایز است. مهریه دختر، برعهده پدر پسر است» (کلینی، ۱۴۰۷؛ حرعاملی، ۱۴۰۹).

از این روایت با عنوان صحیح یاد شده است که مجموعاً از سه طریق روایت شده، اما نهایتاً گفته شده که این روایت صحیح بوده و در هیچ یک از سه سند آن، ضعفی وجود ندارد (مجلسی، ۱۳۶۳). برخی، این روایت را دلیلی بر اختیار داشتن صبی ندانسته و معتقدند: بر اساس همین روایت نیز، صبی اختیار ندارد. با این توضیح که در مورد جواز و خیار، دو معنا متصور است:

۱. جواز به معنای صحّت فعلیه، و خیار به معنای خیار فسخ و به هم زدن عقد صحیح.
 ۲. جواز به معنای صحّت تأهلیه، یعنی عقد صلاحیت دارد که با ملحق شدن اجازه، صحّت فعلیه پیدا کند (همچون عقد فضولی)؛ و مقصود از خیار، این است که می‌تواند اجازه بدهد تا عقد، صحیح فعلی شود، یا اجازه ندهد تا باطل شود (شیرازی زنجانی، ۱۴۱۹).
- در کلمات متأخرین، خیار بیشتر به معنای نخست آمده و در روایات، به صورت اعم از هر دو معنا استعمال شده است. ولی در این روایت، به قرینه این که می‌فرماید: «فلا میراث بینهما»، معنای دو (صحّت تأهلیه) مراد است.

اگر هر دو بالغ شدند و رضایت به عقد دادند، در آن فرض، عقد، صحّت فعلی پیدا کرده و مهریه و توارث محقق می‌شود.

در پایان روایت نیز آمده است که اگر پدر، پیش از بلوغ پسر یا دختر، آن‌ها را تزویج کند، عقد آن‌ها جایز و تمام است. اکنون، با توجه به این که صدر حدیث بر فضولی بودن عقد ولیّ دلالت دارد و نیاز به اجازه دارد، ولی ذیل آن در مورد عقد پدر، دلالت بر لزوم عقد دارد، می‌توان گفت: مراد از ولیّ در صدر، ولیّ عرفی و غیر از پدر است؛ برخلاف ذیل که به جای تعبیر ولیّ، صریحاً از «أب» (پدر) استفاده شده

است. البته ممکن است با دلایل دیگر، مراد از پدر را اعم از پدر بی واسطه و باواسطه بدانیم، که در این شکل، جد را نیز شامل می شود.

بنابراین، از این روایت استفاده می شود که اگر پدر (یا جد)، دختر یا پسر نابالغ را تزویج کنند، عقد آن ها نافذ است و متوقف بر عدم فسخ آن ها پس از بلوغ نیست (شبییری زنجانی، ۱۴۱۹).

ب. صحیح محمدبن مسلم: «... از ابوجعفر (ع) در مورد پسر نابالغی که برای او دختر نابالغی را تزویج کرده اند، پرسیدم. فرمود: اگر پدرشان آن ها را عقد کرده است، جایز است اما اگر بالغ شدند، خیار دارند و می توانند عقد را به هم بزنند (طوسی، ۱۳۹۰). مجلسی این روایت را صحیح دانسته است». (مجلسی، ۱۴۰۶).

نقد و بررسی: این صحیح در واقع برحق خیار پسر و دختر نابالغ در ازدواج دلالت می کند و به جهت ذکر «أبوهما»، اشکالات روایات دیگر، که سبب شده بود برخی، واژه «ولیتان» را دال بر سایر اولیا، به جز پدر بدانند نیز بر آن وارد نیست.

ج. برید کناسی گوید: «به امام باقر (ع) گفتم، چه زمانی جایز است پدر، دخترش را تزویج کند؟ فرمود: زمانی که ۹ ساله بشود و اگر قبل از نه سالگی تزویج کند، وقتی به ۹ سال برسد، خیار برای او ثابت است. گفتم: اگر پدرش او را قبل از رسیدن به ۹ سالگی تزویج کند و او سکوت کرده و امتناع نکند، آیا ازدواج بر او جایز است (آیا عقد، لازم است)؟ امام (ع) فرمود: برای دختر، رضایت و امتناع و نارضایتی در مورد خودش تا تمام نه سالگی جایز نیست و اگر به ۹ سال برسد، می تواند رضایت یا امتناع خود را اعلام کند و این جواز، پس از ۹ سالگی ثابت است، حتی اگر به حد زنان نرسیده باشد». (حرعاملی، ۱۴۰۹).

۲-۳. اقتضای جمع میان روایات متعارض

در ادله دوقول پیشین، روایاتی مطرح شد که متعارض بودند. در برخی، حق خیار برای هردو (دختر و پسر) نادیده گرفته شده بود و در دیگر روایات، این حق، تنها برای پسر ثابت دانسته می شد و در تعدادی از روایات نیز حق خیار، برای هر دو، بیان شده بود. بنابراین، بناچار باید در حلّ این تعارض کوشید. برای جمع میان این روایات، دیدگاه های مختلفی ابراز شده است:

۱. دیدگاهی در مقام جمع، حق فسخ را به تزویج طفل توسط ولی، بدون رعایت مصلحت و غبطه او اختصاص داده و معتقد است در غیر این صورت، حق فسخی وجود ندارد (علامه حلی، ۱۳۸۸). شهیدثانی این دیدگاه را بعید می داند اما بدلیل لزوم جمع میان روایات، معتقد است این دیدگاه بهتر است (عاملی، ۱۴۱۳).

نقد و بررسی: در روایت، اختیار دختر و پسر مطلق آمده و مقید ساختن این حکم نیاز به دلیل قوی تری دارد. افزون بر این، شرط صحت عقد، از سوی کسانی هم که آن را معتبر می دانند، رعایت مصلحت است. از این رو، عقدهای که بدون رعایت مصلحت باشد، باطل است (طباطبائی یزدی، ۱۴۰۹؛ نجفی، ۱۳۶۲).

۲. در روایت محمدبن مسلم، اثبات خیار برای هردو بعد از بلوغ بیان شده، از این رو، در مقام جمع میان ادله، برخی معتقدند: معنای حق خیار زوجین این است که زوج می تواند زوجه را طلاق

دهد و زوجه می‌تواند از زوج خواهش کند که او را طلاق دهد (شبیری زنجانی، ۱۴۱۹؛ عاملی، ۱۴۱۳).

نقد و بررسی: به نظر می‌رسد این جمع، بدون شاهد، غیرعرفی، تبرعی و بامعنای معهود و معروف از خیار، بیگانه است. بنابراین، نمی‌توان آن را پذیرفت.

۳. روایت محمدبن مسلم را- از باب جمع میان ادله- می‌توان این طور معنا کرد که: اگر پدر، آن دو را قبل از بلوغ، تزویج کرد، صحیح است ولی اگر این تزویج، بعد از بلوغ واقع شد، رضایت آن دو، معتبر است. یعنی در حدیث، حکم دو موضوع، بیان شده و دو مسئله را مطرح کرده است: حکم قبل از بلوغ، که مورد سؤال محمدبن مسلم بوده و حکم بعد از بلوغ، که ابتدائاً حضرت، بیان فرموده اند: «ولکن لهما الخیار إذا أدركا» (شبیری زنجانی، ۱۴۱۹).

نقد و بررسی: در روایت محمدبن مسلم، امام (ع) برای قدرت برفسخ، بلوغ را شرط دانسته و به صراحت بیان می‌کند: اگر تزویج پیش از بلوغ باشد، دو طرف، پس از بلوغ، اختیار دارند. بنابراین، فضای حاکم بر روایت، آن است که آیا عقدی که پیش از بلوغ، واقع شده، پس از بلوغ این دو، قابل فسخ هست یا خیر؟ و نقطه مبهم همین بوده، نه وضعیت نکاحی که پس از بلوغ واقع می‌شود.

۴. نظر برخی از فقها این است که در مقام جمع میان روایاتی که حق فسخ را در نظر نمی‌گیرد و روایاتی که این اختیار را می‌پذیرد، باید این حق را تنها برای زوج پذیرفت، نه زوجه (عاملی، ۱۴۱۳).

۵. بعضی معتقدند یا باید روایات جواز فسخ پسر را کنار گذاشت چه، صلاحیت معارضه با روایات عدم جواز فسخ ندارد یا روایات وارده را تنها در موردی بدانیم که عقد فضولی باشد یا ولی بدون رعایت غبطه، صغیر را تزویج کرده باشد (نجفی، ۱۳۶۲).

۶. عده‌ای نیز بر این باورند که: مدلول روایت محمدبن مسلم، چون مخالف با عامه است، ترجیح دارد. اگر هم نتوان تصمیم گرفت، قاعده لاضرر ایجاب می‌کند که دختر، حق فسخ داشته باشد؛ چه، باید عمری ضررهای روحی را تحمل کند (دوست محمدی، ۱۳۹۷).

نقد و بررسی: ظاهراً برابر این نگاه، عدم حق فسخ، برای پسر، مشکل چندانی ایجاد نمی‌کند؛ چه، او با طلاق می‌تواند از رابطه زوجیت خارج شود. هر چند با توجیه دیگری می‌توان حق فسخ را برای پسر نیز پذیرفت و آن، التزام او به پرداخت مهریه است؛ که ضرری برای او به شمار می‌آید، در صورتی که تمایلی به آن ازدواج نداشته باشد. که باید بتواند با خیارفسخ، از خود، دفع ضرر کند؛ چه، طلاق، مستلزم پرداخت مهریه است.

۳-۳. نگاه نگارنده: قول به خیارفسخ برای هر دو

در بخش پیشین به بررسی اقوال فقها در مورد امکان فسخ نکاح صغیره پرداخته شد. با وجود آن که قول مشهور، عدم جواز فسخ نکاح صغیره است. دیده شد که ادله بحث حاضر چنین اتفاقی را با خود ندارد؛ بلکه، تنها در زمینه روایات، روایاتی با دیدگاه‌های گوناگون، هم چون قول به عدم امکان فسخ، تفصیل، و امکان فسخ برای دختر و پسر دیده شد و توجیهات گوناگونی برای برون رفت از این تعارض، هم چون، مقید کردن حق فسخ به مواردی که مصلحت در ازدواج، رعایت نشده (حلی، ۱۳۸۸)، حمل خیار در روایات بر معنای طلاق (شبیری زنجانی، ۱۴۱۹؛ عاملی، ۱۴۱۳)، تقیید مورد فسخ به مصداقی

که ولی، پس از بلوغ، دختر و پسر را به عقد یکدیگر درآورد (شیرازی زنجانی، ۱۴۱۹)، جمع بین روایات با اختصاص حق فسخ، تنها برای زوج (عاملی، ۱۴۱۳)، کنار گذاشتن روایاتی که دلالت بر فسخ دارند (نجفی، ۱۳۶۲) و هم چنین رجوع به ادله احکام ثانوی، هم چون لاضرر (دوست محمدی، ۱۳۹۷) بیان شد. اما به نظر می‌رسد هیچ یک از این روش‌ها نمی‌تواند در برون رفت از این تعارض، قابل دفاع باشد؛ چه، روایات مطلق وارد شده و تقیید آن به هر شکل، نیازمند شاهد و دلیل خاص است، که چنین دلیلی دیده نشده است (طباطبایی یزدی، ۱۴۰۹؛ نجفی، ۱۳۶۲). افزون بر این، در روایات، حق فسخ، در نکاح قبل از بلوغ، بصراحت، مطرح شده و تقیید آن به ازدواج طرفین توسط ولی، پس از بلوغ، صحیح به نظر نمی‌رسد. ضمن آن که استناد به ادله نفی ضرر، در مقام استنباط حکم ثانوی انجام می‌شود؛ در حالی که فعلاً کشف حکم اولی مورد نظر است. از این رو، باید گفت مدلول روایات وارده در این باب، بگونه‌ای بایکدیگر معارض است که به نظر، نتوان میان آن‌ها به روش‌های گفته شده، جمع کرد. در این فرض، می‌توان گفت روایات، در موضوع مورد بحث، تساقط کرده و در این مورد باید به سایر ادله مراجعه کرد.

۱-۳-۳. دلیل قول برگزیده: استناد به مخصص لئی در مسئله

برای تبیین این دلیل، ابتدا به اقتضای قاعده عام در مسئله و سپس به توضیح مخصص لئی موجود در آن، می‌پردازیم که نتیجه آن، شناسایی حق فسخ نکاح، برای کودک، پس از بلوغ خواهد بود.

الف. قاعده اولی: نکاح بعنوان عقدی لازم شناخته می‌شود، بطوری که حتی خیارات متداول نیز، نمی‌تواند آن را به شکل عقدی جایز در آورد و جز با جریان طلاق، که تشریفات مخصوص به خود را داشته یا در قالبی توقیفی، قابل فسخ دانسته شده (عیوب مشخص یا تخلف وصف یا تدلیس) اصولاً غیرقابل فسخ و انحلال است و در این جهت، میان نکاح کودک با غیر آن نیز تفاوتی نیست.

ب. مخصص لئی: مخصص لئی، مخصصی است که از نوع معنا بوده، قالب لفظی ندارد و عقل، ثبوت آن را درک می‌کند (فاضل لنکرانی، ۱۳۸۶) و در مقابل مخصص لفظی است (مشکینی، ۱۳۷۱) به بیان دیگر، مخصصی که در لفظ و کلام نباشد، مخصص لئی است. بر این اساس، به موجب مخصص لئی، افرادی، از تحت عام، خارج می‌شوند. هم چنین، مخصص لئی را از طریق درک عقل، اجماع (مظفر، ۱۳۷۰) سیره شرعی و متشرعه (سبحانی، ۱۴۲۴) و دلیل اعتقادی دانسته‌اند (ذهنی تهرانی، ۱۳۸۰). مانند آن که شخصی به خادم خویش بگوید: «تمام همسایگان را به منزل من دعوت کن». این جمله، عام است، ولی اگر برای خادم، چنین قطعی حاصل شود که صاحب منزل، هیچ‌گاه مایل نیست دشمنانش به خانه او بیایند، در این جا این قطع و جزم عقلی، حکم عام را تخصیص می‌زند. یعنی به همسایگانی که با صاحب منزل، دشمنی و عداوتی ندارند، محدود می‌شود. این گونه مخصص را در اصطلاح علمای اصول فقه، مخصص لئی نیز می‌نامند (محقق داماد، ۱۳۷۵).

در بحث حاضر نیز اقتضای قاعده، لزوم نکاح به طور عام است. در این میان، باید دید آیا در عین فقدان مخصص لفظی، مخصص لئی نیز مورد نظر شارع نبوده است؟ به این معنا که ممکن است مخصصی لئی، عموم عام را تخصیص زده و افراد آن را محدود کرده باشد. در مسئله پیش رو، اگرچه، بنا به فرض تساقط روایات متعارض، مخصص لفظی قابل اعتنائی برای تخصیص اصل اولی یاد شده در دست نیست، لکن نباید از مخصص لئی موجود در مسئله غفلت کرد. به این بیان که، عقل

حکم می‌کند که در مورد طفل، که حجر مقطعی داشته و نمی‌تواند درانتخاب همسر خود، تصمیم حقوقی اتخاذ کند، برای آن که بتواند خانواده‌ای سالم داشته و گرفتار مشکلات عاطفی و اجتماعی ناشی از تحمیل همسر ناخواسته نباشد، باید پس از بلوغ، حق فسخ نکاح را برای او پذیرفت. در پاسخ به این اشکال که با وجود امکان طلاق، محملی برای پذیرش حق فسخ وجود ندارد نیز باید گفت حق طلاق با زوج بوده و ممکن است در فرض نارضایتی دختر، باز هم زوج، تمایلی به طلاق، نداشته باشد. براین اساس، زوجه بدون هیچ اراده‌ای به نکاح تن داده و با عدم رضایت، ناگزیر به ادامه زندگی مشترک خواهد بود. طلاق زوجه توسط حاکم و به استناد عسر و حرج (موضوع ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی) نیز مواجه با پیچیدگی‌ها و مشکلاتی در احراز موضوع (عسر یا حرج) است که چه بسا اقدام به آن از سوی زوجه، در مواردی، خود، حرجی مضاعف برای زوجه ایجاد کند. بنابراین، برای جبران این آسیب، باید قائل به حق فسخ برای هر دو طرف بود؛ ضمن آن‌که طلاق، مستلزم پرداخت مهریه از سوی زوج بوده و نوعی ضرر محسوب می‌شود. براین اساس، عموم ادله لزوم نکاح، در مورد کودک، به حکم عقل، تخصیص خورده و دختر و پسر، پس از بلوغ، حق فسخ نکاح را خواهند داشت. بنابراین، می‌توان گفت اگرچه روش معمول بیان احکام از سوی شارع، استفاده از قالب عام و خاص لفظی است، اما همان‌طور که در علم اصول فقه گفته می‌شود، در مواردی، مخصص یک حکم یا قاعده عام، به شکل لفظ بیان نمی‌شود؛ بلکه عقل آن‌را جزماً دریافته یا این‌که ارتکاز عقلانی، آن‌را می‌پذیرد. در این فرض نیز تکلیف به در نظر گرفتن مخصص، در مقام کشف نظر قانون‌گذار، هم‌چنان، باقی بوده و باید بحکم آن، ملتزم بود. بنابراین، اصل اعتبار مخصص لئی در این نوشتار، بعنوان اصل موضوع، پذیرفته می‌شود. البته چه بسا یادآوری این نکته هم ضروری است که، فرق اساسی استناد به مخصص لئی و استحسان، که به «العدول عن مقتضی الدلیل الی ما یتحسنه المجهت» یا «العمل بالرأی والظن» (سبحانی، ۱۴۲۵) تعریف شده، آن است که درک عقل، بعنوان مخصص لئی، یک قاعده یا حکم شرعی، قطعی و نوعی است، بر خلاف استحسان، که ظنی، شخصی و نوعاً وابسته به تشخیص شخصی مجتهد در درک مصالح و مفاسد احکام است. ضمن آن‌که خود قطع نیز بلحاظ حجیت ذاتی آن (سبحانی، ۱۴۲۵)، می‌تواند در مسئله پیش رو مورد استناد باشد.

در علم روان‌شناسی، ازدواج اجباری، پیوند زناشویی رسمی است که در آن، اراده و رضایت زوجین یا یکی از آن‌ها نادیده انگاشته می‌شود. بخش زیادی از ازدواج‌های اجباری که در خردسالی رخ می‌دهد و بیشتر ازدواج‌های زیر ۱۲ سال، ناخواسته هستند و معمولاً پس از چند سال به جدایی، همسرگشتی، زنا یا سایر آسیب‌های فردی و اجتماعی منجر می‌شود. که این ازدواج می‌تواند در بردارنده انواع آسیب‌های روحی و جسمی نیز باشد. اگر طرفین یا یکی از آن‌ها راضی به اصل ازدواج، نباشد، پس از بلوغ می‌تواند تبعات جسمی و روانی جبران‌ناپذیری داشته باشد. هم‌چنین آسیب‌های خانوادگی و اجتماعی نظیر فرار از خانه و انحطاط اخلاقی از دیگر پیامدهای عدم رضایت در ازدواج است (منفرد، ۱۳۹۵؛ طاهری، ۱۳۹۷). به‌ویژه آن‌که عدم حق فسخ، به شریعت و شارع حکیم منتسب می‌شود. دختران نیز در این میان، بیش از پسران دچار آسیب می‌شوند. چه، علاوه بر هموار نبودن راه طلاق برای آنان، شرایط اجتماعی نیز برای جدایی آن‌ها و پس از آن، سخت‌تر است.

از این رو، شناسائی حق فسخ، پس از بلوغ، می‌تواند از چنین پیامدهای سوئی جلوگیری کند. ضمن آن‌که امروزه، این مطلب، مورد تصدیق عقلای عالم بوده و کم‌تر کسی در آن تردید می‌کند؛ به‌حدی که از مسلمات به‌شمار آمده، خلاف آن از سوی عقل، تقبیح می‌شود.

۳-۴. اقتضای احتیاط در نکاح صغیره

در مجموع، به نظر می‌رسد، چون موضوع نکاح، از مقوله فروج و اعراض است و برابر قاعده لزوم احتیاط در فروج و اعراض، در این‌گونه مسائل، به حکم عقل و شرع، مأمور به احتیاط هستیم (نجفی، ۱۳۶۲)، در مسئله مورد بحث نیز باید جانب احتیاط را رعایت کرد. به این ترتیب که علاوه بر الزام به رعایت مصلحت و غبطه کودک، در مرحله انعقاد نکاح در دوران صغراً، هنگام بلوغ وی نیز، به جهت آن‌که احتمال وجود آسیب جبران‌ناپذیر در مورد آن، عقلانی است، ضمن حکم به عدم لزوم نکاح برای پس از بلوغ و شناسائی حق فسخ، ضرورت اجرای صیغه طلاق نیز از باب احتیاط، مطرح خواهد بود؛ از این رو شایسته است جدایی به‌وسیله صیغه طلاق هم انجام شود (خویی، بی‌تا). البته اجرای طلاق در این مورد، تنها به‌عنوان اقدامی برای حفظ جانب احتیاط در فروج، در نظر گرفته می‌شود. در نهایت، در فرض امتناع زوج از این طلاق احتیاطی و حرج زوجه، حاکم شرع، طلاق را واقع می‌سازد.

۳-۵. بررسی تبعات اجتماعی اعتبار نکاح دوران صغراً، برای پس از بلوغ

این موضوع، یعنی نبود حق انتخاب برای هر یک از صغیرین پس از بلوغ، می‌تواند ماهیت این ازدواج را از ازدواج در زمان صغر به‌وسیله ولی به ازدواج اجباری تغییر دهد به‌حدی که برخی، ازدواج صغیر به‌وسیله ولی را اگر با اذن دادگاه نباشد، غیرنافذ دانسته‌اند (عابدی، ۱۳۹۳). در برخی بررسی‌های فرامرزی نیز نشان می‌دهد که این نبود اراده، سبب شده است تا سعی در ممنوعیت ازدواج اطفال از طریق قانونی داشته باشند. چه، در پژوهش‌های موردی مختلف اثبات شده که ازدواج اجباری و به عبارتی بدون رضایت یکی از طرفین یا هر دو آن‌ها می‌تواند دارای پیامدهای سوء جسمی، روانی، افزایش انحطاط اخلاقی، خشونت، همسرکشی و مانند آن باشد (طاهری، ۱۳۹۷؛ کمال‌الدینی، ۱۳۹۵) و ظاهراً این آسیب‌ها از نگاه برخی فقیهان معاصر نیز مغفول نمانده و حتی به جهت مفاسدش، آن را از ابتدا باطل دانسته‌اند.^۲

^۱. بعضی از فقهای معاصر، در عین این‌که قائل به لزوم احتیاط در این موضوع هستند اما معتقدند نکاح صغیره باید با وجود مصلحت باشد و چنین ازدواجی در عصر کنونی، خالی از مصلحت به نظر می‌رسد و بدین‌گونه اصل مُجاز بودن نکاح صغیره را مخدوش دانسته‌اند (طباطبایی یزدی، ۱۴۲۸). این فقیه معاصر در پاسخ به این پرسش که، آیا ازدواج با صغیره صحیح است؟ می‌نویسد: «ازدواج با دختر در حال صغر جایز نیست، مثل عقد یک ساعته با دختر شیرخوار. این نه در عرف عقلاً صحیح است و نه در عرف شرع و نه در روایات، درست شمرده شده. عقد در این‌جا مفهومی ندارد. البته مواردی که قصد محرمیت وجود دارد می‌توان عقد موقت خواند بشرط این‌که، مدت عقد به اندازه‌ای باشد که پسر یا دختر بعد بهره‌گیری جنسی برسد و بنابر احتیاط واجب برای دختر یا پسر، مصلحت داشته باشد.» (مکارم شیرازی، ۱۴۰۱).

^۲. عین پرسش و پاسخ مندرج در پایگاه اطلاع‌رسانی آیه‌الله مکارم شیرازی:

<https://makarem.ir/main.aspx?typeinfo=21&lid=0&catid=999&mid=262999>

پرسش: آیا ازدواج در سن زیر ۱۳ سال حرام است؟

پاسخ: «در گذشته این اجازه به اولیاء داده می‌شد که حتی برای صغیر همسری انتخاب کنند و معمولاً مشکلی ایجاد نمی‌شد ولی در عصر و زمان ما عملاً ثابت شده است که این ازدواج‌ها به مصلحت دخترها و پسرها نیست و دارای مفاسدی است و با توجه به اینکه غبطه و مصلحت باید رعایت شود این گونه ازدواج‌ها باطل است و اعتباری ندارد. نسبت به آنچه در گذشته انجام شده اگر در آن زمان واقعا مفسده‌ای نداشته و غبطه صغیر رعایت شده محکوم به صحت است.»

به موجب پژوهش انجام شده، در تمامی ایالات آمریکا شخصی که قصد ازدواج دارد باید قابلیت ازدواج را داشته باشد و قوانین نیز باید برای این منظور تلاش کنند (بایلز^۱، ۲۰۱۰) چه، بیشتر ازدواج‌های اجباری، در سنین پایین صورت می‌گیرد. همچنین در پژوهش دیگری آمده است تصورات غلطی وجود دارد که ازدواج کودکان تنها در جوامع در حال توسعه است اما گزارش‌ها حاکی از آن است که این موضوع در سراسر آمریکا وجود دارد. قوانین ازدواج ایالتی به کودکان این امکان را می‌دهد که ازدواج کنند. بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ حداقل ۲۰۷۴۵۹ کودک زیر سن قانونی ازدواج کرده‌اند. در برخی ایالات، متوسط سن این کودکان، ۱۰ تا ۱۲ سال بوده که مجوز ازدواج آن‌ها در آلاسکا، لوئیزیانا، کارولینای جنوبی، و تسی صادر شده و در برخی موارد هر دو طرف ازدواج، کودک بوده‌اند. ضمن آن‌که پژوهشگران معتقدند مردان بالغ از خلأهای قانونی برای ازدواج با کودکان استفاده می‌کنند. هم‌چنین در سال ۲۰۱۷ این موضوع در رسانه‌ها بعنوان یک مشکل جدی شناخته شده‌است. از سوی دیگر براساس تحلیل سوابق ازدواج‌ها در ۴۱ ایالت آمریکا، بیشتر ازدواج‌های خردسالی مربوط به دختران است که با رضایت والدین ازدواج کرده‌اند (وایلدز^۲، ۲۰۱۹).

هم‌چنین براساس پژوهش دیگری که در کشور هندوستان انجام شده، بزرگ‌ترین مشکل ازدواج کودکان، عذاب روحی و جسمی است که تصویب ممنوعیت آن، قوانین جدی‌تر و سخت‌گیرانه‌تری را در این کشور ایجاد می‌کند (آروا^۳، ۲۰۲۲) ضمن آن‌که اگر این ازدواج‌ها گونه‌ای از کودک‌آزاری را پیدا کند، تأثیر منفی بر روان کودک داشته، آثار بلندمدتی را نیز در اجتماع، برجا خواهد گذاشت (صالحی، ۱۳۹۲).

حال، با این تفصیل و با توجه به این‌که یکی از مهم‌ترین دلایل ممنوعیت این ازدواج‌ها سوء استفاده جنسی از طفل است، که آثار روحی و جسمی ناگواری را برای کودک به بار می‌آورد، باید گفت هرگونه استمتاع جنسی، حتی استمتاع غیر وطی، از زوجه صغیره جایز نیست (منظمی و موحدی محب، ۱۴۰۱). از سوی دیگر عدم اراده در صغیر موجب اجباری شدن این‌گونه ازدواج‌ها می‌شود. اما اگر ولی با رعایت مصلحت صغیر او را به ازدواج درآورده و در زمان صغر نیز هیچ‌گونه بهره‌برداری جنسی از وی انجام نشود و صغیر در زمان بلوغ، اختیار در رد یا قبول این ازدواج داشته باشد می‌توان تا حدود زیادی از پیامدهای ناگوار ازدواج در سنین کم، پیشگیری کرد. چه، به‌رغم محدودیت‌های قانونی متفاوت در جوامع گوناگون، هنوز این پدیده در فرهنگ‌های مختلف، معمول بوده و ممنوعیت یک‌باره آن نمی‌تواند راهکاری تأثیرگذار و فوری برای حل این مشکل دانسته شود و چه‌بسا ممکن است این‌گونه ازدواج‌ها، مخفی از دولت و در خانواده‌ها ادامه پیدا کند. از این رو تا زمانی که این نوع از ازدواج‌ها وجود دارد این راهکار می‌تواند در همه جوامع به کم‌شدن آثار منفی آن بیانجامد. چه، اهمیت امر نکاح در اسلام، به معنای سخت‌گیری در اسباب ایجاد رابطه زوجیت نیست (موحدی محب، ۱۳۹۷) بلکه این مراقبت و محدودیت، با هدف حمایت و جلوگیری از آسیب به کودک و حقوق او تزییع می‌شود.

1. Bayles

2. Wildes

3. Arora

۶-۳. بررسی نتیجه عملی در رویه قضائی

ممکن است این‌گونه تصور شود که باوجود رویه قضائی در دادگاه‌های ایران برای ازدواج صغار گرفتن اذن ازدواج از دادگاه و تشخیص مصلحت طفل برای ازدواج شرط شده است و این مطلب می‌تواند از مخاطرات بعدی کاسته و عملاً اجازه فسخ، بی‌مورد خواهد بود چراکه ازدواج حاصله به مصلحت طفل بوده است. به‌نظر می‌رسد، این مطلب از دو سو قابل‌بررسی است. یک مورد، زمانی که چنین صلاحیتی برای دادگاه در نظر گرفته می‌شود، آیا می‌توان اراده فرد ازدواج‌کننده را در نظر گرفت؟ به این معنا که شخص، هیچ‌گونه اراده‌ای در یکی از مهم‌ترین رخدادهای زندگی خود که بر زندگی اجتماعی و فردی او تأثیر می‌گذارد، نداشته و به ازدواج بدون تمایل و بنوعی اجباری منجر شود البته مقصود از ازدواج اجباری در نوشتار حاضر، اجبار به ادامه رابطه زوجیت، پس از بلوغ و عدم پذیرش حق فسخ است، نه اصل نکاحی که با رعایت مصلحت و به حکم ادله شرعی، در دوران صغر، از سوی ولی منعقدشده است. چه، فرض بر آن است که با بررسی دوباره آن هنگام بلوغ و پذیرش حق فسخ، فرصت دفع مفسده‌های آتی، ایجاد خواهد شد و چه بسا باطل دانستن آن از ابتدا، در مواردی، تبعات و مفسدات بیشتری داشته باشد. ضمن آن‌که استصحاب لزوم نکاح دوران صغر نیز به لحاظ عدم وحدت متیقن و مشکوک، مخدوش بوده و قابلیت جریان ندارد (متیقن، لزوم نکاح منعقدشده در حال صغر است اما مشکوک، لزوم نکاح در حال بلوغ و کبر).

از سوی دیگر در برخی پژوهش‌های انجام‌شده، در شماری از پرونده‌های بررسی‌شده در مورد اخذ اجازه ازدواج صغار و زیر سن قانونی از دادگاه، نتایج زیر گزارش شده است: «در رویه قضائی رسیدگی به پرونده‌های اجازه ازدواج صغیر، دادگاه، معمولاً به وجود مصلحت در رویه قضائی توجه نکرده و عدم مفسده را در نظر گرفته است. برای مثال، در بررسی ۵۰ پرونده، در حدود ۱۰ مورد، قاضی به صرف رضایت ولی، اذن نکاح را صادر کرده است. در ۵ مورد، صرف بروز امارات بلوغ جنسی و نه ذهنی (آن‌هم با نظر عینی قاضی، نه گواهی پزشکی قانونی) اذن نکاح داده شده. همچنین در خصوص مصلحت نوعی یا شخصی با این توضیح که در اینجا مصلحت شخص طفل لحاظ نشده بلکه صرفاً مصلحت اطرافیان از جمله داماد مدنظر بوده است، به این شکل که، به دلیل انتقالی، سربازی یا مانند آن درخواست ثبت نکاح از سوی زوج انجام شده که مشخصاً مصلحت شخصی به جز کودک در نظر گرفته شده است. همچنین در معیارهایی که قضات بدان‌ها استناد کرده‌اند اعم از بلوغ جسمانی، صلاحیت طرف عقد، رضایت ولی و مانند آن جز یک مورد، اساساً کودک نمی‌دانسته برای چه موضوعی در جلسه دادگاه حاضر است که در برخی از پرونده‌ها با توجه به عدم وجود فرینه، مبنی بر اطلاع طفل، این‌گونه نتیجه گرفته شده و در برخی، عدم اطلاع، به صراحت، بیان شده است. در مورد صلاحیت طرف عقد نکاح، تقریباً در ۲۰ مورد هیچ سؤالی پرسیده نشده و در ۳۰ مورد در بهترین حالت تنها به پرسیدن شغل، تمکن مالی، عدم اعتیاد، نماز و روزه بسنده شده و جز در ۴ مورد، داماد در جلسه دادرسی حضور نداشته است» (آذری، ۱۳۹۷).

نتایج این پژوهش، نشان می‌دهد رویه قضائی موجود نتوانسته به حل این معضل در جامعه کمکی کرده باشد. به این معنا که مشکلاتی که به‌واسطه کودک همسری به وجود می‌آید و تبدیل به نوعی ازدواج

اجباری و تبعات غیر قابل جبران آن می شود کماکان وجود دارد. از این رو پذیرش فرضیه نوشتار حاضر (شناسایی حق فسخ نکاح برای کودک پس از بلوغ) می تواند از بسیاری از این مشکلات جلوگیری کند.

۵. نتیجه گیری

در بررسی های انجام شده پیرامون اهم مسائلی که در نکاح کودک مطرح می شود، با پذیرش جواز ازدواج توأم با مصلحت وی توسط ولی، به امکان فسخ نکاح توسط وی در زمان بلوغ پرداخته شد؛ که به مهم ترین احکام و نتایج بحث، در ذیل، اشاره می شود:

۱. کودکی که در دوران صغر، با رعایت مصلحت، از سوی ولی خود به نکاح دیگری درآمده، پس از بلوغ، در رد یا قبول عقد نکاح، مخیر است.

۲. مدلول روایات وارد شده در باب امکان فسخ، با روایات دال بر عدم امکان فسخ، متعارض بوده، پس از تساقط، به ادله دیگر رجوع می شود. از این رو پس از پذیرش اصل لزوم به عنوان قاعده ای عام در عقد نکاح، به مخصص لئی دال بر قبیح لزوم عقد نکاح کودک، استناد کرده و چنین نکاحی را پس از بلوغ، از سوی وی، قابل فسخ می دانیم. استناد به مخصص لئی در این مسئله نیز حسب جست و جوی انجام شده، مسبوق به سابقه نبوده است.

۳. به شهادت پژوهش های عدیده ای که در جوامع مختلف انجام شده، عدم پذیرش حق فسخ نکاح برای کودک، پس از بلوغ، منشأ بسیاری از انحرافات و ناهنجاری ها بوده و امروزه، این مطلب، مورد تصدیق عقلای عالم است و کم تر کسی در آن تردید می کند؛ به حدی که از مسلمات به شمار می آید و همین می تواند مبنای حکم نوعی عقل، به عدم لزوم نکاح کودک و قبیح عدم شناسایی حق فسخ برای او پس از بلوغ باشد؛ اگر چه خود قطع نیز، به لحاظ حجیت ذاتی آن، می تواند مبنای حکم قرار گیرد.

۴. در فسخ نکاح کودک باید جانب احتیاط را رعایت کرد. از این رو، علاوه بر الزام به رعایت مصلحت و غبطه کودک، در مرحله انعقاد نکاح در دوران صغر، هنگام بلوغ وی نیز، به جهت آن که احتمال وجود آسیب جبران ناپذیر در مورد آن، عقلانی است، ضمن حکم به عدم لزوم نکاح برای او پس از بلوغ و شناسایی حق فسخ، ضرورت اجرای صیغه طلاق نیز از باب احتیاط، مطرح خواهد بود؛ اگر چه بعضی از فقهای معاصر، در عین پذیرش لزوم احتیاط در این موضوع، معتقدند چنین ازدواجی در عصر کنونی، خالی از مصلحت و اساساً باطل است که چه بسا بتوان دلیل آن را تبدل موضوع و شرایط اجتماعی دانست.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این مقاله با رعایت اصول اخلاق پژوهش های انسانی شکل گرفته است. سهم نویسندگان: نویسنده نخست عهده دار جمع آوری مطالب و نگارش مطالب است و نویسنده دوم که نویسنده مسئول این نوشتار است ایده پردازی و ویرایش نهایی را به انجام رسانده اند.

تضاد منافع: این پژوهش به طور مستقیم یا غیر مستقیم با منافع حقوقی و حقیقی تعارض ندارد. قدردانی: نویسندگان، از تمام کسانی که ما را در اجرای این مطالعه کمک کردند، کمال تشکر و قدردانی را دارند. دسترسی به داده ها: داده هایی که از این مطالعه پشتیبانی می کنند در متن مطالعه گنجانده شده اند.

منابع

- ابن ادریس حلی، ابوجعفر محمد بن منصور بن احمد. (۱۴۱۰). السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، الطبعة الثانية، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- ابن حمزه (طوسی)، محمد بن علی. (۱۴۰۸). الوسيله إلى نيل الفضيله، چاپ اول، قم: کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی ره.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۱۵). کتاب النکاح، چاپ اول، قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- انصاری شیرازی، قدرت الله و پژوهشگران مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام. (۱۴۲۹). موسوعه احکام الأطفال وادلتها، چاپ اول، قم: مرکز فقهی ائمه اطهار (ع).
- آخوند خراسانی، محمد کاظم. (بی تا). کفایه الأصول، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- آذری، هاجر. (۱۳۹۷). سخنرانی با عنوان "بررسی تفاسیر قضایی از مصلحت عالی در ازدواج کودکان با نگاهی به کنوانسیون حقوق کودک، کنگره کودکی، توسعه و سیاستگذاری اجتماعی، انجمن علمی حقوق کودک، تهران، ایران.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹). تفصیل وسائل الشیعه إلى مسائل الشریعه، چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- حلی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی. (۱۳۸۸). تذکره الفقهاء، چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- حلی، محقق، نجم الدین، جعفر بن حسن (۱۴۱۸). المختصر النافع فی فقه الإمامیه، چاپ ششم، قم: مؤسسه المطبوعات الدینیّه.
- حلی، محقق، نجم الدین، جعفر بن حسن. (۱۴۰۸). شرائع الإسلام فی مسائل الحلال والحرام، چاپ اول، قم: اسماعیلیان.
- خویی، السید ابوالقاسم موسوی. (بی تا). المستند فی شرح العروه الوثقی، قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخوئی (قدس).
- دوست محمدی، ملیحه، غفاری، مجتبی. (۱۳۹۷). نکاح صغیره واحکام آن، کنفرانس اندیشه‌های نوین و خلاق در مدیریت، حسابداری، مطالعات حقوقی واجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زرقان، مؤسسه آموزش عالی علامه خویی، ۱-۱۱.
- ذهنی تهرانی، محمد جواد. (۱۳۸۰). تحریر الفصول فی شرح کفایه الأصول، چاپ اول، قم: مؤسسه الامام المنتظر (ع).
- سبحانی، جعفر. (۱۳۸۸). الوسیط فی اصول الفقه، قم: مؤسسه الامام الصادق علیه السلام.
- سبحانی، جعفر. (۱۴۲۵). أصول الفقه المقارن فیما لا نصّ فیّه، الطبعة الأولى، قم: مؤسسه الامام الصادق (ع).
- سبحانی، جعفر. (۱۴۲۴). إرشاد العقول الی مباحث الأصول، چاپ اول، قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- شیرازی زنجانی، سید موسی. (۱۴۱۹). کتاب نکاح، چاپ اول، قم: مؤسسه رای پرداز.
- صالحی، حمیدرضا، اسماعیل پور، مائده. (۱۳۹۳). تأملاتی در کودک آزاری با رویکردی بر قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۸۱. فقه و حقوق خانواده، ۱۹ (۶۱)، ۱۱۷-۱۴۲. [link]
- طاهری، ابوالفضل. (۱۳۹۷). بررسی ازدواج اجباری و پیامدهای آن در روابط زناشویی در گرایش به فسادهای اجتماعی و خیانت به خانواده، پنجمین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی ایران (با رویکرد فرهنگ مشارکتی)، تهران، ۳۵-۵۰.
- طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم. (۱۴۲۲). العروه الوثقی مع تعلیقات الفاضل، چاپ اول، قم: مرکز فقهی ائمه اطهار (ع).
- طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم. (بی تا). العروه الوثقی مع تعالیق بعض الاعاظم، چاپ اول، قم: منشورات میثم تمار.
- طرابلسی، ابن براج، قاضی، عبد العزیز. (۱۴۰۶). المهذب البارع، چاپ اول، قم: انتشارات اسلامی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۹۰). الاستبصار فیما اختلف من الأخبار، چاپ اول، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- عابدی، محمد. (۱۳۹۳). ماهیت و ضمانت اجرای اذن ولی در نکاح کودکان، مجله فقه و حقوق خانواده، ۱۹ (۶۰)، ۵-۲۶. [link]
- عاملی، شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۴۱۳). مسالك الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، مؤسسه المعارف الإسلامیه، چاپ اول، قم.

علی نژادی، محسن، علی نژادی، زهرا. (۱۳۹۷). بررسی حقوقی فسخ نکاح و طلاق صغار در قانون مدنی ایران، پژوهش‌های حقوقی قانون یار، شماره ۳، ۲۱۵-۲۲۸.

فاضل لنکرانی، محمد. (۱۴۲۱). تفصیل الشریعه فی شرح تحریر الوسیله - النکاح، چاپ اول، قم: مرکز فقهی ائمه اطهار (ع).

فاضل لنکرانی، محمد. (۱۳۸۱). اصول فقه شیعه، چاپ اول، قم: مرکز فقهی ائمه اطهار (ع)

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۰). حقوق خانواده، چاپ سیزدهم، تهران: شرکت سهامی انتشار.

کمال الدینی، معصومه؛ ازکیا، مصطفی. (۱۳۹۵). مطالعه پدیده ازدواج اجباری زنان در فجایع طبیعی، نامه انسان شناسی، ۱۴ (۲۵)، ۱۶۹-۲۰۲.

کلینی، ابو جعفر، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی، چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الإسلامیه.

مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۰۶). ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره).

مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۳۶۳). مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، تهران: دار الکتب الإسلامیه.

محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۷۵). مباحثی از اصول فقه، چاپ هشتم، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.

مدرسی، محمدتقی. (۱۴۲۷). الفقه الاسلامی تعلیقات علی العروه الوثقی و مهذب الأحکام، چاپ اول، بیروت: دارالفاری.

مرورید، علی اصغر. (۱۴۱۰). البناهی الفقهیه، چاپ اول، بیروت: دار التراث الدار الإسلامیه.

مشکینی، علی. (۱۳۷۱). اصطلاحات الاصول، قم: نشر الهادی.

مظفر، محمد رضا. (۱۳۷۰). اصول الفقه، چاپ چهارم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

مغربی، ابوحنیفه، نعمان بن محمد. (۱۳۸۵). دعائم الإسلام، چاپ اول، قم: آل البيت (ع).

مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۰۱ش). پایگاه اطلاع‌رسانی:

<https://makarem.ir/main.aspx?typeinfo=21&lid=0&catid=999&mid=262998>

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۵). أنوار الفقاهه - کتاب النکاح، چاپ اول، قم: مدرسه الإمام علی بن ابی طالب (ع).

منظمی، فاطمه؛ موحدی محب، مهدی. (۱۴۰۱). منع استمتاع از زوجه صغیره، به استناد مخصص لئی، فصلنامه مطالعات فقه و حقوق اسلامی.

منفرد، مصطفی. (۱۳۹۵). ازدواج اجباری، اجلاس بین‌المللی پژوهش در علوم و مهندسی، تهران، ۱-۱۸. [link]

موحدی محب، مهدی. (۱۳۹۷). تحلیلی بنیادین بر ملاک تمایز میان نکاح و رابطه نامشروع در حقوق اسلامی، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۲۱ (۸۱)، ۲۰۹-۱۹۱. [link]. Doi. 10.22034/jlr.2018.117389.1113

نجفی، محمد حسن. (۱۳۶۲). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، محقق: عباس محقق قوچانی، چاپ هفتم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

نراقی، مولی احمد بن محمد مهدی. (۱۴۱۵). مستند الشیعه، چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت (ع).

References

- Ameli, Z. (1992). *Masalak al-Afham to the Revision of Sharia al-Islam*. Qom: Islamic Encyclopaedia Foundation. [text in Arabic]
- Abedi, M. (2013). The nature and guarantee of the guardian's permission in the marriage of children. *Journal of Jurisprudence and Family Law*, 19 (60), 5-26. [link] [text in persian]
- Akhund Khorasani, M. K. (n.d.). *Kifayah al-Usul*. Qom: Al-Bayt Foundation (a.s.). [text in Arabic]
- Alinejadi, M., & Alinejadi, Z. (2017). Legal review of marriage annulment and minor divorce in Iran's civil law. *Qonun Yar Legal Researches*, 3, 215-228. [text in persian]
- Amiri, S., & Aqababee, E. (2017). Construction of a specific intellectual woman in the Iranian movies. *Journal of Culture-Communication Studies*, 18 (40), 95-122. [Text in Persian]

- Ansari Shirazi, Q. (2008). *Encyclopaedia of Children's Rules and Justices* (1st ed.). Qom: Jurisprudence Center of Imams Athar (AS). [text in Arabic]
- Ansari, M. (1995). *Kitab al-Nikah*. 1st ed., Qom: World Congress of Honoring Sheikh Azam Ansari. [text in Arabic]
- Arora, P. (2022). Book review: *Legal Eagles: Stories of the Top Seven Indian Lawyers*. *Jus Corpus Law Journal*, Guru Nanak Dev University, 86–90. [link]
- Bayles, G.J. (2010). *Woman and the Law*. Nabu Press.
- Doust Mohammadi, M., & Ghaffari, M. (2017). Small marriage and its rulings. In *Conference of New and Creative Ideas in Management, Accounting, Legal and Social Studies*, Zarghan, 1–11. [text in persian]
- Fazel Lankarani, M. (2002). *Principles of Shia Jurisprudence* (1st ed.). Qom: Jurisprudence Center of Imams Athar (AS). [text in persian]
- Fazel Lankarani, M. (2002). *Tafsil al-Shari'ah fi Tafsil al-Vasilah - al-Nikah* (1st ed.). Qom: Jurisprudence Center of Imams Athar (AS). [text in Arabic]
- Helli, J. (2009). *Tazkera al-Foghaha* (1st ed.). Qom: Al-Bayt Foundation. [text in Arabic]
- Helli, J. (1998). *Al-Mukhtasar al-Nafi fi Fiqh al-Imamiya* (6th ed.). Qom: Al-Mahbatat al-Diniyeh Institute. [text in Arabic]
- Helli, J. (1988). *Sharaye al-Islam fi Masa'el Halal wa Haram* (1st ed.). Qom: Ismailian. [text in Arabic]
- Horre Aamili, M. (1989). *Description of Shi'ite Means to Islamic Issues* (1st ed.). Qom: Al-Bayt Foundation. [text in Arabic]
- Ibn Hamzeh Tusi, M. (1988). *Al-Wasila to Nil al-Fazilah* (1st ed.). Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library. [text in Arabic]
- Ibn Idris Helli, A. (1990). *Al-Sarayer al-Hawi, Letahrir Al-Fatavi* (2nd ed.). Qom: Al-Nashr-e-Islami Institute. [text in Arabic]
- Katouzian, N. (2018). *Family Law* (13th ed.). Tehran: Publishing Company. [text in persian]
- Khoei, S.A.M. (n.d.). *Mostanad fi Sharh al-Orwa al-Vosgha*. Qom: Institute for Revival of the Works of Imam Al-Khoei. [text in Arabic]
- Koleini, M. (1987). *Al-Kafi*. 4th ed., Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [text in Arabic]
- Maghribi, A. H. (2006). *Daaem al-Islam*. 1st ed., Qom: Al-Bayt Foundation (A.S.). [text in Arabic]
- Majlesi, M. B. (1984). *Mir'at al-'Uqool fi Sharh Akhbar al-Rasul*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [text in Arabic]
- Majlesi, M. B. (1986). *Molaz al-Akhbar*. Qom: Public Library of Hazrat Grand Ayatollah Marashi Najafi. [text in Arabic]
- Makarem Shirazi, N. (2003). *Anwar al-Fiqahah – Kitab al-Nikah*. 1st ed., Qom: Madrasa al-Imam Ali bin Abi Talib (A.S.). [text in Arabic]
- Makarem Shirazi, N. (2022). *Information Base*. [text in persian] [link]
- Meshkini, A. (1992). *Tirmidhan al-Asul*. Qom: Al-Hadi Publication. [text in Arabic]
- Modarresi, M. T. (2006). *Al-Fiqh al-Islami: Commentaries on al-'Urwa al-Wuthqa wa Mahdh al-Ahkam*. 1st ed., Beirut: Dar al-Qara'e. [text in Arabic]
- Mohagheq Damad, S. M. (1996). *Discussions on the Principles of Jurisprudence* (8th ed.). Tehran: Islamic Sciences Publishing Center. [text in Arabic]
- Monazzami, F., & Movahedi Moheb, M. (2023). Prohibition of enjoying a minor wife with regard to the labial appropriation, based on Lobi's Al-Mazduz. *Islamic Jurisprudence and Law Studies Quarterly*, 1 (1), 284-304. Doi. 10.22075/feqh.2022.27714.3313 [text in persian][link]

- Monfared, M. (2015). Forced marriage. *International Conference on Research in Science and Engineering*, Tehran, 1–18.
- Morwarid, A. A. (1990). *Al-Inabiyy al-Fiqhiyyah*. 1st ed., Beirut: Dar al-Turath al-Dar al-Islamiyya. [text in Arabic]
- Movahedi Moheb, M. (2017). Fundamental analysis of the differences between marriage and liaison in Islamic law. *Legal Research Quarterly*, 21 (81), 191–209. [text in persian]
- Muzaffar, M. R. (1991). *Principles of Fiqh*. 4th ed., Qom: Islamic Propaganda Office. [text in Arabic]
- Najafi, M. H. (1983). *Jawahir al-Kalam fi Sharh Shara'i' al-Islam*. 7th ed., Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [text in Arabic]
- Naraghi, A. M. (1994). *Documentary of Shia*. 1st ed., Qom: Al-Bayt Foundation (A.S.). [text in persian]
- Wildes, R.G. (2019). Child Marriage in America: An Interim Solution Pending a Total Ban. *Cardozo Law Review*, 40 (6), 2999–3025.[link]
- Salehi, H., & Esmailpour, M. (2013). Reflections on child abuse with an approach to the Law of Protection of Children and Adolescents approved in 2013. *Fiqh and Family Law*, 19 (61), 117–142. [text in persian]
- Shobeiri Zanjani, S. M. (1999). *Book of Marriage*. 1st ed., Qom: Rai Pardaz Institute. [text in Arabic]
- Sobhani, J. (2003). *Irshad al-'Uqool ila Mabahith al-Usul*. 1st ed., Qom: Imam al-Sadiq (a.s.) Institute. [text in Arabic]
- Sobhani, J. (2004). *Al-Wasit fi Usul al-Fiqh*. Qom: Imam al-Sadiq (a.s.) Institute. [text in Arabic] [text in Arabic]
- Sobhani, J. (2005). *Asul al-Fiqh al-Maqarn fima la Nass-Fiyyah*. 1st ed., Qom: Imam al-Sadiq Foundation. [text in Arabic]
- Taheri, A. (2017). Examining forced marriage and its consequences in marital relations in the tendency to social corruption and betrayal of the family. In *The Fifth National Conference on Modern Researches in Humanities and Social Studies of Iran (with the approach of participatory culture)* (pp. 35–50). Tehran. [text in persian]
- Tousi, M. (2011). *Al-Istibsar fima Akhtolifa min al-Akhbar*. 1st ed., Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [text in Arabic]
- Tripoli, I. (1986). *Al-Muhazzab al-Bare'*. 1st ed., Qom: Islamic Publications. [text in Arabic]
- Wildes, G. R. (2019). Child Marriage in America: An Interim Solution Pending a Total Ban. *Cardozo Law Review*, 40 (6), 2999–3025.[link]
- Yazdi Tabatabai, M. K. (n.d.). *Al-'Urwa al-Wuthqa with Ta'aliq Baz al-A'zam*. 1st ed., Qom: Maysham Tamar Publications. [text in Arabic]
- Zehni Tehrani, M. J. (2010). *Tahrir al-Fusul fi Sharh Kifayah al-Usul*. 1st ed., Qom: Imam al-Mahdi (A.S.) Foundation. [text in Arabic]

